

Közzététel: 2024. január 22.

A tanulmány címe:

A szocializmus hosszú távú hatása a társadalmi kultúrára: Németország esete

Szerző:

VARGA MÁRK

E-mail: markvarga999@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2024.01.hu0078>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) Statisztikai Szemle c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átdadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Sztj. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:
„*Forrás: Statisztikai Szemle c. folyóirat 102. évfolyam 1. számában megjelent, Varga Márk által írt, A szocializmus hosszú távú hatása a társadalmi kultúrára: Németország esete* című tanulmány (link csatolása)”
7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem feltétlenül esnek egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Varga Márk

A szocializmus hosszú távú hatása a társadalmi kultúrára: Németország esete

Long-term effects of socialism on social capital: Case of Germany

Varga Márk
E-mail: markvarga999@gmail.com

A *Wall in the head* elmélet szerint a keletnémet tartományok nyugati tartományokkal szembeni, mindmáig meglévő lemaradása részben az egykori NDK politikai-gazdasági rendszerének hosszú távú társadalmi hatására vezethető vissza. A kapcsolódó irodalom alapján a szocialista múlt negatív hatott a keleti tartományok társadalmi tőkéjére, ez a magyarázata annak, hogy a lakosságból miért hiányzik a kapitalizmusban való sikerességhez szükséges tulajdonságok egy része. A tanulmány azzal egészíti ki a témában eddig végzett kutatásokat, hogy egy, a kapitalizmusban való boldoguláshoz fontos attitűd, a kontrollérzet vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. A hipotézis szerint a 40 évnyi szocialista múlt következtében a keletnémet lakosság alacsonyabb kontrollérzettel rendelkezik, mint a nyugati, ami gyengíti körükben az egyéni teljesítményen alapuló boldogulás prioritását. A kontrollérzet vizsgálatához a tanulmány a német társadalom rendszeres, reprezentatív megkérdezésén alapuló *Socio-Economic Panel (2022)* adatbázisra támaszkodik. A probitmodell eredményei megerősítik, hogy az újraegyesítés után több évtizeddel még mindig kimutatható a szocializmus negatív hatása a kontrollérzetre.

Kulcsszavak: Németország, kapitalizmus, szocializmus

According to the *Wall in the head* theory, the currently worse economic performance of East German states can partially be related to the long-term social effects of the GDR's political and economic system. Based on related literature, socialist past has impacted the social capital of Eastern counties negatively, thus explaining their population's lack of attributes required for a successful operation in a capitalist system. This study completes previous research already made in this field by putting the emphasis on examining the sensation of control, an important trait for achieving success in the capitalist setup. As per my hypothesis, when compared to West German citizens, the East German population today shows a lower level in the sensation of control owing to 40 years of socialist past that weakens their priority for success based on individual performance. To study this dimension, the article uses data from the *Socio-Economic Panel (2022)*, a database based on answers from a regular, representative study of the German society. Results from the probit model reinforce the hypothesis and thus show that even after multiple decades since the reunification the negative effects of socialism on the sensation of control are still visible.

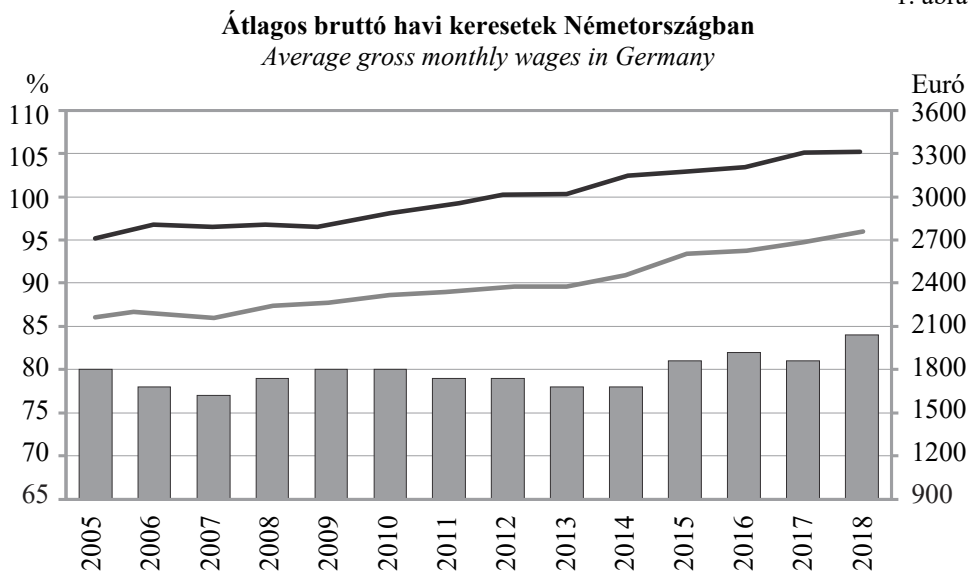
Keywords: Germany, capitalism, socialism

Több mint 30 évvel ezelőtt, 1990. október 3-án a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) és a Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) összeolvadásából létrejött az egységes Németország, amely az utóbbi évek során Európa legerősebb gazdaságának címét tudhatta a magáénak. A keleti területek gazdasági teljesítménye azonban továbbra is elmarad a nyugatiakétól. 2018-ban az egy főre jutó „keleti” GDP a „nyugati” 75%-át érte el, a produktivitás szintje nagyjából a nyugaton tapasztalt szint 83%-án állt (*BMW, 2019*), míg a havi átlagos bruttó jövedelem a nyugati szint 84%-ának felelt meg (1. ábra). Ezek az értékek az elmúlt időszakban csak nagyon lassú növekedést mutattak. Többek között ez is hozzájárult ahhoz, hogy a keleti területek lakosságának fiataljai nagy százalékban inkább a gyorsabban fejlődő nyugati városokba vándoroltak a jobb megélhetés reményében (*Horváth, 2013*). A gazdasági lemaradás okait folyamatos vita övezi, de biztosra vehető, hogy a 40 évnyi szocialista vezetés maradandó nyomot hagyott a keleti területek fejlődéstörténetében (lásd pl. *Blum, 2013*). A szocialista rendszer által előidézett gazdaságstrukturális okokon kívül a lemaradás magyarázatai között kell említeni a keleti és a nyugati lakosság korábbi, eltérő társadalmi rendszereiből adódó különböző gondolkodásmódját is.

Ezt hivatott igazolni a *Wall in the head* („Fal a fejekben”) elmélet (*Van Hoorn–Maseland, 2010*). Ennek lényege, hogy a 40 évnyi szocialista kormányzás az emberek mindennapi életében olyan benyomásokat hagyott, amelyek ma is megfigyelhetők a lakosság viselkedésében. A *Wall in the head* elmélet szerint a keleti blokkban felnőtt emberekből „olyan tulajdonságok hiányoznak, mint a vállalkozói szellem, a kezdeményezőkészség, a vezetési készség, a motiváció, valamint a rizikó- és felelősségvállalás”¹ (*Schiller et al., 1992. p. 127*), amelyek a piacgazdaságban való sikeresség alapfeltételeinek számítanak. Noha az ezzel kapcsolatban készült kutatások nem adtak egyértelmű bizonyítékot a feltevésre (*Van Hoorn–Maseland, 2010*), bizonyos, hogy a hosszú időn át különböző gazdasági és politikai rendszerek alatt élő emberek viselkedése a mai napig sok tekintetben eltér egymástól (*Becker et al., 2020*). Mivel egy társadalom kulturális attitűdjei lassabban változnak, mint a politikai intézményrendszere (*Roland, 2004*), várható, hogy évtizedekkel az újraegyesítés után is megfigyelhetők lesznek bizonyos eltérések a keletnémet és a nyugatnémet emberek mentalitásában, értékrendszerében.

¹ A szerző saját fordítása.

1. ábra

Forrás: BMWi (2019. p. 49).

Magyarázat: a vonaldiagrammok közül a magasabb értékek Németország nyugati felére, az alacsonyabb értékek az ország keleti felére vonatkoznak (jobb oldali tengely), míg az oszlopdiagrammok a keleti érték nyugatihoz viszonyított százalékos arányát mutatják (bal oldali tengely).

A tanulmány először azt igyekszik felmérni, hogy a szakirodalom eddigi eredményei alapján milyen preferenciák, értékek, illetve attitűdök területén térnek el egymástól a keletnémet és a nyugatnémet területek lakosai, valamint, hogy ezek a különbségek mennyiben tudhatók be a szocialista rendszer hosszú távú hatásának. Ezt követően a kutatás arra az eddig még nem vizsgált kérdésre próbál választ adni, hogy mennyire különbözik a két országrész lakosságának mentalitása a kontrollérzet tekintetében. Mivel a magas kontrollérzet – az, hogy az adott személy elhiszi, hogy a cselekedetei segítségével változást tud elérni az életében – az egyik legfontosabb kapitalista attitűd, ennek keleten feltételezetten alacsonyabb szintje részben megmagyarázhatná a keleti országrész továbbra is fennálló gazdasági lemaradását, összhangban a *Wall in the head* elmélettel.

A felvetett hipotézist a dolgozat a *Socio-Economic Panel* (továbbiakban: SOEP) (2022) adatbázisa három, a kontrollérzethez kapcsolódó kérdésének segítségével, pontosabban az 1989 előtt született résztvevők ezekre – 2010 után – adott válaszainak ökonometria elemzésével vizsgálja.

Az eredmények azt mutatják, hogy a három vizsgált kérdés közül egy esetében szignifikáns, a várakozásoknak megfelelő különbség mutatható ki a keleti és a

nyugati területek lakosai által adott válaszok tekintetében. A másik két kérdés tekintetében azonban nem volt szignifikáns különbség a válaszokban. Ez az eredmény összhangban van a szakirodalom megállapításával, miszerint a *Wall in the head* elmélet 20–30 évvel az újraegyesítés után már nem feltétlenül tükröződik vissza egyértelműen az adatokban. Ugyanakkor ez azt is megerősíti, hogy a két országrész társadalmi kultúrája között még mindig fellelhetők a kontrollérzet kapcsán a szocialista múlthoz köthető különbségek.

A tanulmány további része a következőképpen épül fel. Az 1. fejezet áttekinti a szocialista rendszer hosszú távú társadalmi hatásaival foglalkozó szakirodalmat Németország kapcsán. A 2. fejezet bemutatja az elemzéshez használt adatállományt és módszertant. A 3. fejezet ismerteti a *SOEP (2022)* adatbázisán elvégzett probitbecslés eredményeit. A 4. fejezet összefoglalja a dolgozat konklúzióit, valamint rövid kitekintést nyújt.

1. A szocializmus hosszan tartó hatásai Kelet-Németországban: irodalmi áttekintés

A második világháború után a kettéosztott Németország két felében teljesen eltérő politikai rendszer alakult ki: míg nyugaton egy demokratikus, kapitalista berendezkedés jött létre, addig az NDK-ban egy autokratikus, egypártrendszerű államszervezet alakult ki (*Lichter et al., 2021*). A két rendszer közti különbség idővel az NDK gazdasági teljesítményére is rányomta a bélyegét: az 1970-es évektől az egy főre jutó korrigált keletnémet GDP stagnálást mutatott (*Blum, 2013*). Az 1980-as évek végére az NDK gazdaságilag megroppant, ami elindította az újraegyesítéshez vezető folyamatokat. A várt gazdasági fellendülés azonban nem következett be, és a gyors kezdeti bővülés után a növekedés lelassult.²

A 40 évnyi szocialista kormányzásnak azonban nemcsak a gazdasági teljesítményre volt hatása, hanem az emberek mindennapi életére³ és értékrendszerére is. *Stockemer és Elder (2015)* egy reprezentatív online kérdőív segítségével közel 100 keleti és 100 nyugati állampolgárt kérdeztek meg arról, hogy milyen emlékeik vannak az NDK-val kapcsolatban. Az eredmények azt mutatják, hogy a tudás pontosságát nem befolyásolja az, hogy valaki keleten vagy nyugaton született. A rend-

² A szakirodalom ennek több okát feltételezi, lásd például: *BMWi (2019)*, *Maseland (2014)*, *Nagy (2009)*, *Ragnitz (2016, 2019)*.

³ Az NDK-s mindennapokról részletes leírást ad *Stockemer és Elder (2015)*.

szerről alkotott véleményeket egy hangulatskálán (negatív-pozitív emlékek) elhelyezve azonban kimutatható, hogy azok, akik nyugaton születtek, jóval negatívabb véleménnyel voltak az NDK rendszeréről. Ezek az eredmények összhangban állnak azzal, hogy az utóbbi időkben népszerű tendenciává vált az úgynevezett Ostalgie, vagyis a régi NDK-s élet utáni vágyódás a keletnémetek körében (Barney, 2009).

A volt NDK-területek lakóival kapcsolatban az egyik legelterjedtebb nézet a *Wall in the head* elmélet. Eszerint a keleti területek gazdasági lemaradása mögött az áll, hogy az ottani lakosság kevésbé rendelkezik a kapitalizmusban való sikerességhez szükséges karakterisztikákkal, mint például a vállalkozói szellem, a kitartás, vagy épp a kontrollérzet. Van Hoorn és Maseland (2010) megvizsgálták, hogy az adatok milyen mértékben támasztják alá ezt a feltevést. Az eredmények arra utalnak, hogy a keleti emberek értékrendszere a legtöbb vizsgált kategóriában megfelel a piacgazdasághoz szükséges elvárásoknak. A tanulmány szerint a keletieket jobban motiválja a bevétel és a munkahelyi státusz, mint a nyugatiakat, illetőleg nagyobb elégedettséget csatolnak a kapitalista értékekhez. Ezek az eredmények azt sugallják, hogy a *Wall in the head* elmélet több évtizeddel az újraegyesítés után már nem feltétlenül tükröződik vissza az adatokban.

Fritsch és szerzőtársai (2014) megállapították, hogy az idősebb keleti lakosok kisebb eséllyel válnak magánvállalkozóvá, mint fiatalabb, illetőleg nyugati társaik. Ezt többek között magyarázhatja az, hogy a szocializmus alatt keleten nem volt lehetőség ilyenfajta tevékenységet végezni, és ők így később sem szívesen vágtak bele ilyesmibe. Mindazonáltal a tanulmány megállapította azt is, hogy a 40 évnyi szocialista magánvállalkozás-ellenesség sem tudta a lakosságból kiirtani a vállalkozói szellemet, ami a piacgazdaság bevezetése után megmutatta magát. 1989 szeptemberében az NDK-s aktív populáció mindössze 1,8%-a volt magánvállalkozó, de ez az arány gyorsan nőtt, és 2004-re utolérte a nyugatnémet szintet (Fritsch et al., 2014). Jelentős eltérések fedezhetők fel azonban a keleti és a nyugati startupvállalatok között: a keleti startupok zömében kisebbek és kevésbé sikeresek, valamint alacsonyabb belépési akadályokkal rendelkező iparágakban tevékenykednek (Fritsch et al., 2014). A startupvállalkozások minőségében felfedezhető kelet-nyugati eltéréseket könnyen okozhatta a szocialista rendszer vállalkozásellenes hozzáállása.

Möhlmann (2014) az adózást, azon belül az adózási morálban felfedezhető különbségeket vette vizsgálat alá. Az adózási morál azt jelenti, hogy egy ember milyen eséllyel vallja be őszintén az adóit, vagy milyen eséllyel csal a folyamatban. Várható, hogy ez a mutató a keletiek körében magasabb (nagyobb őszinteség) értéket fog mutatni a szocialista normákhoz való alkalmazkodás kényszere és az NDK-ban megszokott nagy állami szektor miatt. A tanulmány eredményei szerint az 1990-es években csökkenő, majd a 2000-es években ismét növekedő különbség

volt megfigyelhető, de a keleti országrész mindig magasabb adózási morált mutatott. Möhlmann (2014) szerint a szocialista rendszer jellemvonásai is bizonyosan elősegítették a keletnémetek nagyobb adózási hajlandóságát.

Brosig-Koch és szerzőtársai (2011) az ismeretlenekkel szembeni szolidaritást mérték fel egy eredetileg 1995-ben lefolytatott kísérlet újbóli elvégzésének segítségével. Eredményeik szerint az 1995-ös eltérések 2009-ben szinte változatlanul fennálltak. A várakozásoknak megfelelően az derült ki, hogy a keletnémetek jóval önzőbben viselkednek nyugati társaiknál. Ennek oka az lehet, hogy a szocialista rendszer alatt (például a Stasi bárhol feltételezhető jelenléte miatt) az emberek sokkal kevésbé bíztak meg ismeretlenekben, aminek eredményeképpen önzőbbé és kevésbé szolidáriszá váltak (Brosig-Koch et al., 2011). Az eredmények alátámasztják azt a feltevést is, miszerint a szociális értékrend sokkal lassabban változik a politikai értékrendszerénél.

Heineck és Süßmuth (2013) a mindennapi élet további dimenzióit vették vizsgálat alá. A bizalom tekintetében megállapították, hogy a keleti emberek továbbra is relatíve alacsonyabb bizalmi szinttel rendelkeznek, mint nyugati társaik. Az idegenekkel szembeni bizalmi szint többnyire konvergált már, viszont az általános bizalmi szint konvergálása az újraegyesítéstől számítva nagyjából 30 évet fog igénybe venni. Az utóbbi eredmény szintén feltételezi, hogy több évtizeddel az újraegyesítés után az adatokból nem feltétlenül mutatható ki szignifikáns eltérés az országrészek között. Az érzékelt fairség és együttműködési készség tekintetében azonban semmi jele nem volt a konvergenciának: a keleti lakosok alacsonyabb szintről számoltak be mindkét esetben. A rizikóvállalás esetében viszont a keletnémet lakosság már némileg nagyobb hajlandóságról számolt be. Fontos hangsúlyozni, hogy itt nem a pénzügyi rizikóvállalásról, hanem egy sokkal általánosabb mutatóról van szó.

Alesina és Fuchs-Schündeln (2007) azt kutatták, hogy a szocializmus hosszú távú hatásaként a két országrész között milyen különbségek mutathatók ki az állam redistributív szerepének vélt fontosságával kapcsolatban. Vizsgált területeik a munkanélküliség, a betegek, a család, illetve az idősek és a gondozásra szorulókat ellátása voltak. Eredmények alapján a keletnémetek mindegyik területen nagyobb állami szerepvállalást támogatnak, mint a nyugatiak. Ezen belül az idősebb korosztályok minden kategóriában nagyobb eltérést mutatnak a megfelelő korcsoport nyugati tagjaihoz képest, míg a fiatalabbak esetén az eltérés nem akkora mértékű. Az említett tanulmányra építve Bondar és Fuchs-Schündeln (2023) megállapították, hogy egy frissebb mintában is kimutatható a korábban megfigyelt eltérés az állami szerepvállalás fontosságával kapcsolatban, tehát a konvergencia csak limitált mértékű, valamint, hogy a korábban megfigyelt hatás átöröklődött az újraegyesítés után született generációra is.

Ehhez kapcsolódóan *Kuhn 2012*-es tanulmánya rávilágít arra, hogy a keleti lakosság jobban támogatja az állami szerepvállalást a fennálló egyenlőtlenségek mérséklésében. A találtak alapján a keletnémetek nem gondolják úgy, hogy nagyobb egyenlőtlenség lenne helyénvaló a társadalomban, mint amekkorát a nyugatiak támogatnak, azonban a fennálló egyenlőtlenségeket komolyabban érzékelik, és ezért nagyobb állami beavatkozást is várnak el. Ezek alapján az látszik, hogy a szocializmus nem befolyásolta az alapvető normákat, de az állami szféra szerepével kapcsolatban megváltoztatta az emberek gondolkodásmódját. *Kuhn (2012)* emellett azt is kimutatta, hogy a keletiek jobban előnyben részesítik a progresszív adózási rendszereket, illetőleg kisebb eséllyel tartják magukat konzervatív (jobboldali) orientáltságúnak, mint nyugati honfitársaik.

Az utóbbi megállapításnak némileg ellentmond az a tény, hogy Kelet-Németországban az utóbbi időben rendkívüli módon megerősödött egy nacionalista párt, az Alternative für Deutschland (AfD) (*Weisskircher, 2020*). A 2017-es parlamenti választásokon a keleti tartományokat tekintve az AfD 21,9%-os szavazati arányt ért el, míg nyugaton ez az arány mindössze 10,7% volt. *Weisskircher (2020)* ezt a sikertelen integráció bizonyítékának tartja, utalva többek között arra a tényre, hogy a keletiek nagy része csak másodrendű állampolgárnak érzi magát. Az a tény, hogy az alaphoz inkább baloldali beállítottságú keleti lakosság egy szélsőjobboldali pártra szavaz, arra utalhat, hogy a lakosság elvesztette a bizalmát a hagyományos politikai csoportosulásokban.

Az utolsó fontosabb, a szakirodalom által tárgyalt témakör a nők helyzetében fellelhető különbségeket vizsgálja. Míg a nyugatnémet vezetés a nők hagyományos családanyaszerepét erősítette inkább, addig a keleti propaganda a nők taníttatását és munkába állását támogatta (*Lippmann et al., 2020*). Ezek után várható, hogy kisebb szakadék lesz megfigyelhető a nemek között a volt NDK területein, mint nyugaton. *Lippmann és Senik (2018)* erre talált bizonyítékot, amikor azt vizsgálták, hogy az ország két részében a lányok hogyan teljesítenek matematikából az iskolákban. Az eredmények szerint miközben nyugaton szignifikáns különbség figyelhető meg a két nem között, keleten a fiúk és a lányok iskolai osztályzatai nem különböznek egymástól szignifikánsan. Hasonló eredmények figyelhetők meg a résztvevők szubjektív értékeléseiben is: a keleti lányok kevesebb stresszről, ellenben több élményről és magasabb önbizalomról számolnak be a matematikához kötődően. Ennek oka az lehet, hogy ők sokkal erőteljesebb versenyszellemet tudnak felmutatni a nyugati társaikhoz képest (*Lippmann–Senik, 2018*), ami szintén összefüggésben állhat a szocialista rendszer dolgozó, illetve akadémikus nő-ideáljával.

Egy másik tanulmányban *Lippmann és szerzőtársai (2020)* az aktív kereső párokat vizsgálták. Kimutatták, hogy a nyugati párok körében amennyiben a nő bevétele meghaladja a férfit, akkor a házimunkával töltött ideje, továbbá a válás és a munkapiacról való kiesés esélye is magasabb, mint fordított esetben, ugyanakkor keleten

hasonló tendenciák nem figyelhetők meg. *Lippmann és szerzőtársai (2020)* azt is megállapították, hogy a keleti nők nemcsak országos viszonylatban, hanem Berlinen belül is nagyobb százalékban dolgoznak, mint a nyugatiak, ami azt bizonyítja, hogy ezen jelenségek esetében valóban a szocialista rendszer hatásáról beszélhetünk.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy Németország két fele között számtalan különbség fedezhető fel a két országrész lakosait összevetve. A Függelék F1. táblázata bemutatja a feldolgozott szakirodalmak által vizsgált változókat, a felhasznált adatok megjelölését, a vizsgálat idődimenzióját és becslési módszerét, valamint a kapcsolódó eredményeket. *Stockemer és Elder (2015)* kutatásai alapján elmondható, hogy a keletieknek pozitívabb emlékeik vannak az NDK-ról, mint a nyugatiaknak. *Van Hoorn és Maseland (2010)* a *Wall in the head* elméletet vizsgálva nem talált szignifikáns különbséget, míg *Fritsch és szerzőtársai (2014)* a startupok vonatkozásában sikerességbeli különbségeket tapasztalt a két terület vállalatai között. A keleti lakosság jobban támogatja az állam redisztribúciós szerepét (*Alesina–Fuchs–Schündeln, 2007, Bondar–Fuchs–Schündeln, 2023*), valamint nagyobb érzékelt egyenlőtlenségről számol be (*Kuhn, 2012*). A keleti országrészben élők magasabb adózási morállal rendelkeznek (*Möhlmann, 2014*) és nagyobb támogatottságot élvez körükben az AfD (*Weisskircher, 2020*). *Brosig-Koch és szerzőtársai (2011)* megállapították, hogy a keleti lakosok kevésbé szolidárisok. Bizalom, sportszerűség és együttműködési készség tekintetében is hasonló hatások mutathatók ki (*Heineck–Süssmuth, 2013*). Végezetül a lányok és a nők helyzetét tekintve egy szignifikáns pozitív hatás figyelhető meg a keletiek javára (*Lippmann–Senik, 2018, Lippmann et al., 2020*).

2. A kontrollérzetben tapasztalt eltérések vizsgálata: adatállomány és módszertan

A feldolgozott irodalmakat követve a tanulmány a német újraegyesítést természetes kísérletként kezeli ok-okozati összefüggések megállapítására a szocialista rendszer hosszú távú hatásaival kapcsolatban.⁴ A következőkben a tanulmány rátér annak a vizsgálatára, hogy ezek a hosszú távú hatások mennyiben figyelhetők meg

⁴ A feltárt eredmények betudhatók a szocialista rezsím hosszú távú következményeinek az újraegyesítés természetes kísérletként való kezelése okán. Felmerülhet viszont két probléma: a szelektív migráció és a szétszakadás előtt már fennálló különbségek (*Becker et al., 2020*). A feldolgozott tanulmányok jelentős része kitér ezen két probléma valamilyen módon történő kezelésére, és nem tekinti gondnak azokat.

a lakosság kontrollérzetét tekintve. Ez a fejezet az empirikus elemzéshez felhasznált *SOEP (2022)* -adatállományt és az ökonometriai módszertant mutatja be.

Azt igyekszem megvizsgálni, hogy milyen különbségek fedezhetők fel a két országrész lakossága között a tekintetben, hogy az életben végzett erőfeszítések segítségével megváltoztathatók-e az adott személy életkörülményei. Aki így gondolkodik, aszerint megéri ezeket az erőfeszítéseket megtenni, mert az addigi status quo megváltoztatásának előidézésén keresztül sikerhez vezetnek és kifizetődnek. Ezek alapján egy ilyen személynek tehát magas kontrollérzetet lehet tulajdonítani. A magas kontrollérzet fontosnak tekinthető a vállalkozói mentalitásban, mert az ezzel való azonosulás hiánya alacsonyabb motivációt és versenyszellemet okozhat.

Feltételezhető, hogy a szocialista rendszer jóléti politikája, állami paternalizmusa és káderpolitikája miatt a keletnémet mentalitásban kevésbé van jelen az a tudat, hogy az életben való boldogulás és sikeresség az egyéni cselekedetektől függ. Az, hogy 40 éven át a sikerhez és a boldoguláshoz az út inkább a párttagságon és a megfelelő kapcsolati tőkén keresztül vezetett, mintsem az egyéni erőfeszítéseken át, feltételezhetően azt okozhatta, hogy a lakosság érzékelésében a sikerek inkább a külső körülményekből és a társadalmi státuszból adódnak, és nem az egyéni törekvések és tettek eredményeként. Ez alapján azt várnánk, hogy a keletnémet lakosság alacsonyabb kontrollérzettel rendelkezik a nyugatnémethez képest. Ha a két országrész között valóban található szignifikáns különbség, az a fentebb leírtak okán részben megmagyarázhatja a keleti területek rosszabb gazdasági helyzetét és teljesítményét is.

A dolgozat így kiegészíti az eddigi irodalmat a *Wall in the head* elmélettel és a szocialista rendszernek a társadalomra kifejtett hosszú távú hatásaival kapcsolatban. A feldolgozott irodalmak közül *Van Hoorn és Maseland (2010)*, valamint *Fritsch és munkatársai (2014)* is hasonló területen kutattak, de jelen tanulmány fókuszában eltér, hogy konkrétan a vállalkozói/kapitalista mentalitás egyik fontos elemét, a kontrollérzetet vizsgálja. Szintén részben kapcsolódik a témához *Alesina és Fuchs-Schündeln (2007)* tanulmánya, ám kimondottan a kontrollérzetet ők sem vizsgálták. A feldolgozott szakirodalmak a két országrész lakossága között több esetben találtak szignifikáns különbségeket, ám ezek nem mindig álltak szinkronban a *Wall in the head* elmélettel. Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy több évtizeddel az újraegyesítés után felfedezhető-e még bármilyen eltérés a keleti és a nyugati lakosság között a kontrollérzet tekintetében.

A kontrollérzetben fellelhető különbségek vizsgálatához a szakirodalomban is használt, németországi Socio-Economic Panel adatait fogom használni (*SOEP, 2022*). A SOEP egy 1984-ben alapított paneladatbázis, amelynek célja a német lakosságról szóló reprezentatív adatok gyűjtése (*Goebel et al., 2019*). Ennek keretében évente lekérdezik egy Németországra reprezentatív, panelstruktúrájú, kö-

vetett mintát különböző szociális, gazdasági és életvitellel kapcsolatos kérdéskörökben. Az adatfelvétel egyrészt a háztartások szintjén, másrészt a megkérdezett háztartásokban élő személyek esetében egyéni szinten is megtörténik. 2019-ig mintegy 15 000 háztartás és 30 000 személy lekérdezése történt meg. A minta folyamatos szélesítés és frissítés alatt áll: a kutatás szempontjából a legfontosabb bővítés az, hogy az eredetileg csak a nyugati országrészre vonatkozó mintát 1990-től, az újraegyesítést követően kibővítették egy keletnémet mintával is, ám azóta több további bővítés is történt. „A SOEP az egyetlen adatbázis a világon, ahol egy 40 évig megosztott társadalom egyesítése a vizsgálat során történt meg” (Goebel et al., 2019. p. 358). Az adatok panelstruktúrája és a mindkét országrészből érkező válaszadók mintában lévő jelenléte lehetővé teszi a szocialista rendszer hosszú távú hatásainak mérését a lakosság körében.

Az elérhető adatok közül a következő 3, a kontrollérzetre vonatkozó kijelentésre adott választ fogom vizsgálni:

- A sikerért keményen meg kell dolgozni.⁵
- Ha az életben nehézségekbe ütközöm, gyakran kételkedem a képességeimben.⁶
- Nem azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem volna.⁷

A fenti kérdések válaszait egy 7 fokú skálán mérték, ahol az 1-es válasz azt jelentette, hogy a válaszadó egyáltalán nem ért egyet az állítással, míg a 7-es válasz a teljes egyetértést jelentette (az értékek közötti lépték egyforma volt a skála minden részén). Látható, hogy míg az első kérdés esetében a magas kontrollérzet a magas válaszokból adódik, addig a második és a harmadik kérdés esetében a magas kontrollérzetet az alacsonyabb értékek jelentették. Ahhoz, hogy egységesen lehessen mérni a kontrollérzetet, a második és a harmadik kérdéshez tartozó változók esetében újraskálázást hajtottam végre, a 7-es skála megfordításával (új érték = 8 – régi érték). Így már ebben a két esetben is elmondható volt, hogy a magas kontrollérzet a magasabb értékeknél jelenik meg. Ezek után az így kapott 7-es skálán mért változókat dummyváltozókká kódoltam át, amely 1-es értéket vesz fel, ha a 7-es skála értéke 4-nél nagyobb (magas kontrollérzet), és 0-sat, ha a 7-es skála 5-nél kisebb értéket mutat (alacsony kontrollérzet). Az így kapott dummyváltozók definiálása alább látható, azok összefoglaló statisztikáit a Függelék F2. táblázata tartalmazza.

- **D1:** A sikerért keményen meg kell küzdeni (0: alacsony kontrollérzet; 1: magas kontrollérzet).
- **D2:** Ha az életben nehézségekbe ütközöm, **nem kételkedem** a képességeimben (0: alacsony kontrollérzet; 1: magas kontrollérzet).

⁵ Az eredeti kijelentés: „Erfolg muss man sich hart erarbeiten.”.

⁶ Az eredeti kijelentés: „Wenn ich im Leben auf Schwierigkeiten stoße, zweifle ich oft an meinen Fähigkeiten.”

⁷ Az eredeti kijelentés: „Im Vergleich mit anderen habe ich nicht das erreicht, was ich verdient habe.”

- **D3: Azt kaptam** az élettől, amit megérdemeltem (0: alacsony kontrollérzet; 1: magas kontrollérzet).

A vizsgált minta az 1989 előtt a két Németország egyikében született választadókat takarja. A 2010 előtti években elérhető nagyon kevés (körülbelül 1000) használható megfigyelés miatt a tanulmány a 2010 és 2020 közötti, körülbelül 12 000 válasz adatait fogja figyelembe venni az ökonometria elemzés során. A külföldön, illetve 1989 után született választadókat kivettem a mintából.

A vizsgált kijelentésekre adott, binárisan kódolt válaszokat (a D1, a D2, a D3 dummykat) a következő regressziós modell keretében magyarázza a dolgot:

$$y_i = \alpha + \beta * Kelet_i + \gamma * x_i + \varepsilon_i \quad (1)$$

ahol $y_i = \{D1; D2; D3\}$; a fő magyarázó változó a *Kelet* dummyváltozó, ami 1-es értéket vesz fel, ha a választadó az újraegyesítés előtt az NDK-ban élt, és 0-sat, ha az NSZK-ban, míg x a kontrollváltozókat jelenti. A kontrollváltozók a következők: a választadó kora (*Kor*) lineárisan és kvadratikusan, neme (*Nem*: 0, ha a választadó férfi; 1, ha nő), iskolázottság (iskolában töltött évek száma), logaritmikus bruttó keresete, munkapiaci státusza (a három figyelembe vett kategóriához: teljes állás, munkanélküli, egyéb; mindegyikhez önálló dummy rendelve), családi állapota (*Ház*: 1, ha házas, egyébként 0), valamint a választadás helyszínéül szolgáló tartomány (tartományonként külön dummyként kezelve). Az α a konstans, az ε a véletlen hiba, az i alsóindex pedig a megfigyelést (a választadót) jelöli.

Az (1) egyenletet probitmodellel becsülöm. A standard hiba klaszterezése nem indokolt az egy választadóra jutó alacsony számú megfigyelés miatt, így normál (nem robusztus) standard hibát használok a becslés során.⁸

Az alaperedményeket három, a fent bemutatott mintán futtatott becslés fogja szolgáltatni, amelyek csak az eredményváltozójukban (D1/D2/D3) különböznek egymástól. A vizsgálat során a fő magyarázóváltozó, a *Kelet* dummy koefficiensére fókuszálunk: a hipotézis alapján a β koefficiens szignifikáns és negatív előjelű lesz. Ez az eredmény azt bizonyítaná, hogy az adott kérdéskört tekintve a keleti lakosság szignifikánsan alacsonyabb kontrollérzettel rendelkezik nyugati társaiknál.

3. Eredmények

Az alapmodell eredményeit az 1. táblázat tartalmazza. A kontrollváltozók közül az olvashatóság kedvéért a *Bundesland*ra vonatkozó dummykat nem tüntetem fel.

⁸ Általosan egy választadóhoz körülbelül 1,5 megfigyelés tartozik a 10 éves periódus alatt.

A munkapiaci státusz esetében az alapkategória a teljes állású foglalkoztatottság, így azt nem szerepeltetem a táblázatban.

1. táblázat

Az alapmodellek eredményei a vizsgált kérdésekben
Results from the base models regarding the examined questions

Eredményváltozó	(1) D1	(2) D2	(3) D3
Kelet	0,0555 (0,0541)	0,0520 (0,0443)	-0,123*** (0,045)
Logaritmikus bruttó kereset	0,0449** (0,0202)	0,100*** (0,0165)	0,220*** (0,0171)
Kor	-0,0645*** (0,0124)	-0,0208** (0,00925)	-0,0385*** (0,00951)
Kor ²	0,000633*** (0,000128)	0,000235** (0,0000953)	0,000378*** (0,0000981)
Nem	-0,0669* (0,0346)	-0,317*** (0,0279)	0,148*** (0,0287)
Iskolázottság	-0,0490*** (0,00547)	0,0215*** (0,00452)	0,0775*** (0,0047)
Házass	0,0708** (0,0312)	0,0763*** (0,0254)	0,151*** (0,0259)
Munkanélküli	-0,0808 (0,0597)	-0,130*** (0,0479)	-0,0706 (0,0488)
Egyéb munkapiaci státusz	-0,0850** (0,0395)	-0,0660** (0,0324)	0,113*** (0,0337)
N	12 313	12 312	12 198

Magyarázat: 2010 utáni, 1989 előtt az NDK-ban vagy az NSZK-ban született válaszadók adatain futtatott probit-bebecslések, normál standard hibával. D1: „A sikerért keményen meg kell dolgozni.” D2: „Ha az életben nehézségekbe ütközöm, nem kételkedem a képességeimben.” D3: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A függőváltozók értéke 1, ha a válaszadó magas kontrollérzettel rendelkezik, és 0, ha alacsonnyal. További, fel nem tüntetett kontrollváltozó: *Bundesland*. A konstanst minden modellbe bevontam. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó standard hibák. Szignifikanciaszintek: * 10%, ** 5%, *** 1%.

A *Kelet* dummy koefficiensére kapott becslések eltérők az egyes kérdéseket illetően. Az első két vizsgált függőváltozó (D1, D2) tekintetében nem találunk szignifikáns különbséget a két országrész lakosai között: mind a volt NSZK-ban, mind a volt NDK-ban élők szerint ugyanolyan keményen meg kell küzdeni az eredményességért, míg nehézségek felmerülése esetén szintén hasonlóképpen bízunk a képességeikben.

Más a helyzet a harmadik oszlop eredményeinek tekintetében. Ez a változó ugyanúgy alkalmas a kontrollérzet mérésére, hiszen aki elmondhatja magáról, hogy azt kapta, amit megérdemelt, arról állíthatjuk, hogy az érzékelése szerint erőfeszítései kifizetődtek, azaz magas kontrollérzettel rendelkezik az élete felett. Az erre a kérdésre vonatkozó becslés a *Kelet* dummyhoz egy szignifikáns, negatív előjelű együtthatót hozott eredményként. Ez azt jelenti, hogy a keleti lakosság *ceteris paribus* kisebb eséllyel érzi, hogy azt kapta az élettől, amit képességei vagy erőfeszítései alapján megérdemelt volna. Más szóval, csekélyebb mértékben van ráhatásuk az életük alakulására, azaz alacsonyabb kontrollérzettel rendelkeznek.

Az eredmények értelmezésénél fontos figyelembe venni azt a szempontot, hogy a vizsgált időszak válaszai az újraegyesítés után 20–30 évvel keletkeztek. Ekkora időtávlatnál (a feldolgozott szakirodalommal összhangban) nem meglepő, ha több, ugyanazt az attitűdöt mérő változó vizsgálatokor nem mindegyik esetben található szignifikáns hatás a két országrész között. Az időtávlat egyes kérdések esetében már eltüntethette az esetlegesen fennálló társadalmi különbségeket, míg más kérdések esetében ezek még kimutathatók. Ebből a szempontból az eredmények meg-egyeznek a várakozásokkal.

A magyarázóváltozók együtthatói legtöbb esetben szignifikánsak, és előjeleik a várakozásoknak megfelelőek. A nagyobb fizetés és a házasság *ceteris paribus* mindhárom változó esetében növeli a magas kontrollérzet meglétének valószínűségét. A munkapiaci státusz esetében a munkanélküliséghez tartozó együttható előjele a várakozásoknak megfelelően minden esetben negatív, ezek közül egy esetben szignifikánsan, míg az *Egyéb* kategória a háromból két esetben negatív előjellel rendelkezik, és mindhárom esetben szignifikáns. Az *Egyéb* kategória változatos felépítése miatt (képzésen lévők, részállásban dolgozók, önkéntes tevékenységet főállásként végzők stb.) a reá vonatkozó eredmények nehezen értelmezhetők, ennek ellenére harmadik munkapiaci kategóriaként érdemes a modellbe belefoglalni.

Az iskolázottság tekintetében alapvetően azt várnánk, hogy minden mástól függetlenül a nagyobb iskolázottsági szint nagyobb eséllyel jelent magas kontrollérzetet. Ezt az eredmények a (2)-es és a (3)-as modellek esetében visszaigazolják. Ezzel szemben az első modellspecifikáció esetében szignifikáns, negatív előjelű koefficiens látunk. Ezt a kérdés általánosabb mivolta magyarázhatja: valószínűsíthető, hogy a magasabb iskolázottsággal rendelkező válaszadóknak nem annyira nehéz az életben sikereket elérniük (például befolyásos pozícióba kerülni), mint az alacsonyabb képzettségi szinttel rendelkező, és ezáltal hátrányosabb pozícióból induló társaiknak.

A következőkben megvizsgálom az eredmények alapján számolható marginális hatást, azaz, hogy a *Kelet* dummy becslt koefficiens kvantitatívan mekkora hatást takar. Ennek elvégzése csak a (3)-as modell esetében történik meg, hiszen az első

két modell esetében a becült koefficiens nem lett szignifikáns. A hatást egy, a minta alapján átlagos férfi válaszadó (40 éves, házas, középfokú /12 év/ iskolai végzettségű, teljes állásban átlagos fizetést kereső) esetében vizsgálom, külön-külön az egyes keletnémet tartományokra. Az eredményeket a 2. táblázat tartalmazza.

2. táblázat

A (3)-as modellhez tartozó marginális hatások a *Kelet* dummy kapcsán

Marginal effects of model (3) with regard to the Kelet dummy

(százalékpont)

Tartomány	Marginális hatás	Tartomány	Marginális hatás
Berlin	–4,79	Szászország	–4,68
Brandenburg	–4,64	Szász-Anhalt	–4,81
Mecklenburg–Elő-Pomeránia	–4,82	Tübingia	–4,84

Magyarázat: az 1. táblázat (3)-as modellje esetén a *Kelet* dummy számolt marginális hatások. A vizsgált dummy-függőváltozó: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A hatás azt mutatja, hogy egy, az egyes tartományokban élő 40 éves, házas, középfokú /12 év/ iskolai végzettségű, teljes állásban átlagos fizetést kereső férfi esetében hány százalékponttal alacsonyabb annak az esélye, hogy magas kontrollérzettel rendelkezik, ha az újraegyesítés előtt az NSZK helyett az NDK-ban lakott. A vizsgált minta 65,1%-a válaszolt úgy, hogy magas kontrollérzettel rendelkezik.

A leíró statisztikákból megállapítható, hogy a teljes minta 65,1%-a válaszolt úgy, hogy azt kapta az élettől, amit megérdemelt, azaz magas kontrollérzettel rendelkezik. A 2. táblázatban látható, hogy a hat keleti tagállam mindegyikének esetében nagyságrendjükben közel megegyező marginális hatások figyelhetők meg. Például egy brandenburgi válaszadó, aki a felsorolt tulajdonságokkal rendelkezik, és az újraegyesítés előtt a keleti tartományokban élt, 4,64 százalékponttal kisebb eséllyel rendelkezik magas kontrollérzettel, mint egy, az újraegyesítés előtt az NSZK-ban élő, megegyező tulajdonságokkal rendelkező brandenburgi válaszadó. Egy ugyanilyen tübingiai válaszadó esetén ugyanez az érték 4,84, míg például egy berlini válaszadó esetén 4,79 százalékpont.

A keleti tartományokon mért átlagos marginális hatás értéke –4,71 százalékpont. Egy átlagos keleti válaszadó ez alapján 4,71 százalékponttal alacsonyabb eséllyel rendelkezik magas kontrollérzettel, ha az újraegyesítés előtt keleten lakott, mint ha nyugaton lakott volna. Összehasonlítva ezt a teljes mintában látható 65,1%-os adattal, azaz a 'pozitív' (1-es) kimenet feltétel nélküli valószínűségével, a *Kelet* dummy marginális hatás értéke kvantitatívan is jelentősnek mondható.

Összességében az eredmények azt mutatják, hogy a kontrollérzetet vizsgálva bizonyos kérdések esetében még az újraegyesítést követően 20–30 évvel később is felfedezhetők különbségek a két országrész lakosai között, ám más kérdések tekintetében szignifikáns eltérés már nem tapasztalható. A szignifikáns eredményt mutató változó esetén a marginális hatások is kvantitatívan számottevőnek tekinthetők.

3.1. Érzékenységvizsgálat

Az elsődleges eredményekhez kapcsolódóan három robusztusságvizsgálatot végeztek el. Első körben a fenti alapmodelleket a probit mellett a másikkal, nominális függő változó esetén leggyakrabban használt becslési módszerrel, a logitbecsléssel futtatott le. Ennek az eredményei a 3. táblázatban láthatók.

3. táblázat

A logitbecslési módszerrel futtatott modell eredményei a vizsgált kérdésekben

Results of the estimations using the logit estimation method

Eredményváltozó	D1	D2	D3
Kelet	0,108 (0,101)	0,0842 (0,0724)	-0,207*** (0,0741)
Kontrollváltozók	✓	✓	✓
N	12 313	12 312	12 198

Magyarázat: 2010 utáni, 1989 előtt az NDK-ban vagy az NSZK-ban született válaszadók adatain futtatott logit becslések, normál standard hibával. A három dummy-függőváltozó: D1: „A sikerért keményen meg kell dolgozni.” D2: „Ha az életben nehézségekbe ütközöm, nem kételkedem a képességeimben.” D3: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A függőváltozók értéke 1, ha a válaszadó magas kontrollérzettel rendelkezik és 0, ha alacsonnyal. Kontrollváltozók: kor, kor², nem, oktatási szint, munkapiaci státusz, házasság, logaritmikus bruttó kereset, *Bundesland*. A konstans minden modellbe bevontam. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó standard hibák. Szignifikanciaszintek: * 10%, ** 5%, *** 1%.

Megfigyelhető, hogy a *Kelet* dummykon becsült koefficiensek előjelei és szignifikanciaszintjei nem változtak. A 4. táblázat az alapmodellek robusztus standard hibával történő becslésének eredményét tartalmazza. A standard hibák értékében csak minimális változás látható, ami nem okoz változást az eredményekben.

4. táblázat

A robusztus standard hibával futtatott probitbecslések eredményei a vizsgált kérdésekben

Results of the estimations using robust standard errors

Eredményváltozó	D1	D2	D3
Kelet	0,0555 (0,0554)	0,0520 (0,0447)	-0,123*** (0,0456)
Kontrollváltozók	✓	✓	✓
N	12 313	12 312	12 198

Magyarázat: 2010 utáni, 1989 előtt az NDK-ban vagy az NSZK-ban született válaszadók adatain futtatott probit becslések, robusztus standard hibával. A három dummy-függőváltozó: D1: „A sikerért keményen meg kell dolgozni.” D2: „Ha az életben nehézségekbe ütközöm, nem kételkedem a képességeimben.” D3: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A függőváltozók értéke 1, ha a válaszadó magas kontrollérzettel rendelkezik, és 0, ha alacsonnyal. Kontrollváltozók: kor, kor², nem, oktatási szint, munkapiaci státusz, házasság, logaritmikus bruttó kereset, *Bundesland*. A konstans minden modellbe bevontam. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó robusztus standard hibák. Szignifikanciaszintek: * 10%, ** 5%, *** 1%.

5. táblázat

**A Kelet dummy eredményei az egyes tartományok kivétele után
futtatott modellek alapján**

*Estimation results on the Kelet dummy after eliminating respective counties
from the sample*

Mintából eltávolított tartomány	Eredményváltozó		
	D1	D2	D3
Baden–Württemberg	0,0533 (0,0569)	0,0593 (0,0465)	–0,134*** (0,0473)
Bajorország	0,0232 (0,0599)	0,0244 (0,049)	–0,108** (0,0501)
Berlin	0,0470 (0,0593)	0,0353 (0,0475)	–0,132*** (0,0482)
Brandenburg	0,0455 (0,0559)	0,0144 (0,0458)	–0,149*** (0,0465)
Bréma	0,0543 (0,0542)	0,0475 (0,0444)	–0,124*** (0,0451)
Hamburg	0,0525 (0,0547)	0,0515 (0,0448)	–0,118*** (0,0455)
Hessen	0,0709 (0,0561)	0,0750 (0,0459)	–0,107** (0,0467)
Mecklenburg–Elő-Pomeránia	0,0567 (0,0547)	0,0439 (0,0447)	–0,130*** (0,0453)
Alsó-Szászország	0,0590 (0,0564)	0,0705 (0,0466)	–0,134*** (0,0472)
Észak-Rajna–Vesztfália	0,0923 (0,0577)	0,0884* (0,0473)	–0,104** (0,048)
Rajna-vidék–Pfalz	0,0465 (0,055)	0,0587 (0,045)	–0,123*** (0,0457)
Saar-vidék	0,0637 (0,0543)	0,0493 (0,0443)	–0,127*** (0,04)
Szászország	0,0289 (0,0547)	0,0538 (0,0448)	–0,125** (0,0454)
Szász-Anhalt	0,0531 (0,0549)	0,0606 (0,0448)	–0,121*** (0,0454)
Schleswig–Holstein	0,0690 (0,0564)	0,0580 (0,0462)	–0,109** (0,0471)
Tübingia	0,0691 (0,0547)	0,0394 (0,0448)	–0,122*** (0,0455)

Magyarázat: 2010 utáni, 1989 előtt az NDK-ban vagy az NSZK-ban született válaszadók adatain futtatott probit becslések, normál standard hibával. A három dummy-függőváltozó: D1: „A sikerért keményen meg kell dolgozni.” D2: „Ha az életben nehézségekbe ütközöm, nem kételkedem a képességeimben.” D3: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A függőváltozók értéke 1, ha a válaszadó magas kontrollérzettel rendelkezik, és 0, ha alacsonnyal. Kontrollváltozók: kor, kor^2 , nem, oktatási szint, munkapiaci státusz, házasság, logaritmikus bruttó kereset, *Bundesland* (kivéve a kivett kategória). A konstans minden modellbe bevontam. Zárójelben a koefficiensekhez tartozó standard hibák. Szignifikanciaszintek: * 10%, ** 5%, *** 1%. Az egyes cellák egy-egy regresszió eredményeit mutatják a *Kelet* dummy kapcsán.

Végül érdemes megnézni azt is, hogy az egyes tartományok (*Bundeslandok*) eltávolítása a mintából mennyiben változtatja meg az eredményeket, azaz, hogy milyen az eredmények érzékenysége a mintára vonatkozóan. Az 5. táblázat megmutatja, hogy az egyes *Bundeslandok* kivétele után milyen becsléseket kaptunk a *Kelet* dummy koefficienseire az alapmodellek újbóli lefuttatását követően. A Függelék F3. táblázata megmutatja a vizsgált minta egyes tartományokból származó válaszadóinak számát.

Látható, hogy egyik *Bundesland* kivétele sem eredményezi azt, hogy a *Kelet* dummy együttthatója 5%-os szinten ne lenne szignifikáns. Azaz, az eredményeket nem valamely *Bundesland* speciális helyzete vagy az ott lakó válaszadók válaszai mozgatják.

Összességében az eredmények robusztusak a becslési módszerre, a standard hiba módszertanára, és a mintára is, megerősítve ezzel az alaperedményeket.

4. Konklúzió

Az újraegyesítés után több mint 30 évvel a keletnémet területek továbbra is jelentős gazdasági lemaradást tapasztalnak. Az alacsonyabb bérek, a rosszabb munkalehetőségek és a nehezebb megélhetés miatt a fiatal generáció egy jelentős része nyugatra vándorolt, így keleten komolyabban jelentkeznek a társadalom előregeedéséhez kapcsolódó problémák is. A nehézségek gyökere a rendszerváltás és az újraegyesítés rossz levezénylésében, a keletnémet gazdaság rossz állapotában keresendő.

Ezekon az okokon kívül közrejátszott azonban egy további tényező is, a szocialista rendszer hosszú távú hatása a lakosok mentalitására, gondolkodására és társadalmi attitűdjeire. Az elvégzett szakirodalom-feldolgozás alapján néhány kérdéskörtől eltekintve minden területen tapasztalhatók különbségek a két országrész lakosai között. Az eltérések témái magukba foglalják többek között az állam redistributív szerepéről való véleményt, a reciprocitást, a bizalmat, a vállalkozási kedvet, az adózási morált és az egyenlőtlenséggel kapcsolatos érzelmeket is. A *Wall in the head* elmélet által lefektetett elvekre azonban empirikus bizonyítékot nem minden esetben találtam.

Kutatásom a két korábbi Németország lakosai között a kontrollérzetben fennálló különbségeket vizsgálta a német *SOEP (2022)* adatbázis három vonatkozó változója (kérdése) segítségével, probitbecsléseken keresztül. Elmondható, hogy a két országrész között a 2010 és 2020 közötti évtizedben a három vizsgált változó

közül egy esetében található szignifikáns eltérés az érzékelt kontrollérzet tekintetében. Ez az eredmény azt sugallja, hogy a keleti lakosság feltehetően alacsonyabb kontrollérzettel rendelkezik az élete felett, így ez a kapitalista attitűd az ő körükben kevésbé van jelen, mint nyugaton.

A két másik vizsgált kérdés esetében szignifikáns eltérés nem volt felfedezhető a két csoport között. A robusztusságvizsgálatok eredményei megerősítik a találatokat. Az eredmények összhangban vannak a szakirodalomban korábban leírt eredményekkel a témát illetően, hiszen az, hogy nem minden vizsgált változó esetében mutatható ki szignifikáns különbség, betudható annak, hogy több évtizeddel az újraegyesítés után a szocializmus kulturális hagyatéka egyre inkább gyengül a volt NDK területén is. Feltételezhető, hogy amennyiben korábbi adatok is elérhetők lettek volna, azok vizsgálata a két másik kérdésnél is szignifikáns eredményt mutatott volna.

A regressziós elemzés eredményeit a szocializmus hosszú távú hatása magyarázhatja. A szocialista rendszer által támogatott jóléti intézkedések (teljes foglalkoztatottság, könnyebb megélhetés) rendszerváltás utáni elvesztése, illetve a szocialista államszervezet és kormányzás bizonyos, hosszú ideig fennálló tulajdonságai (pl. káderrendszer) is hozzájárultak ahhoz, hogy a rendszerváltás után ezek az emberek nem találták meg a számításaikat az új gazdasági-társadalmi rendszerben. A kontrollérzet hiánya, mint az egyik fontos kapitalista attitűd a *Wall in the head* elméleten keresztül részben megmagyarázhatja a keleti területek fennálló gazdasági lemaradását.

A vizsgálat eredményeihez kapcsolódóan két további kutatási irány áll nyitva. Az egyik, hogy a dolgozat fő magyarázóváltozóként az újraegyesítés előtti lakóhelyet, és nem az újraegyesítés előtti születési helyet használta. Noha a feldolgozott szakirodalmak zöme szintén a lakóhelyet használja a két országrész lakossága közötti különbségek mérésére, ez némileg torz képet mutathat a két Németország között átköltöző válaszadók miatt. Az ő arányuk azonban semmiképpen sem tekinthető jelentősnek.

A második dimenzió a hatás időbeli dinamikájára vonatkozik. Az adatok sajnos nem teszik lehetővé, hogy a különbségek mértékének időbeli alakulását mérni lehessen, hiszen 2010 előtti, használható megfigyelésből nagyon kevés áll rendelkezésre. Érdekes kérdés továbbá, hogy az 1989 után született generáció tagjai között mennyire állják meg a helyüket az itt talált eredmények. Elképzelhető, hogy a szülők mentalitása az utódokra is átöröklődött, de az is reális elképzelés lehet, hogy az utódok más tulajdonságokkal rendelkeznek, mert ők már az új gazdasági-politikai rendszerben nőttek fel. Ezeknek az irányoknak a vizsgálata megfelelő adatok elérhetősége esetén további kutatás alapját képezheti.

Függelék

F1. táblázat

A szocializmus hosszú távú hatásait kutató tanulmányok összefoglalása
Summary of the studies researching the long term impacts of socialism

Vizsgált változó(k)	Tanulmány	Módszer	Konklúzió	Adatok forrása	Vizsgált időszak
A keleti és a nyugati lakosság NDK-val kapcsolatos emlékei	<i>Stocker–Elder (2015)</i>	Rendezett logit-modell	A nyugatiaknak sokkal negatívabb véleménye van az NDK-ról.	Reprezentatív online kérdőív	2015
<i>Wall in the head</i> elmélet változói	<i>Van Hoorn–Maseland (2010)</i>	Többszintű modell	Eredmények az elmélettel fordítottak: a keletiek fontosabbnak tartják a munka státuszát, a bevételt és azt, hogy legyen állása valakinek, és többre értékelik az egyéni vállalkozókat, mint a nyugatiak.	SOEP	1991–2006
Egyéni vállalkozói tevékenység és startupok	<i>Fritsch et al. (2014)</i>	Probitmodell random hatásokkal	Az idősebb keletiek kisebb eséllyel vállalkoznak, mint a fiatalabbak/nyugatiak. Manapság a keleti startupok kevésbé sikeresek.	SOEP, BIBB/BAuA foglalkoztatási kérdőív, ZEW ^{a)}	SOEP: 1999–2009 BIBB/BAuA: 2006
Adózási morál	<i>Möhlmann (2014)</i>	OLS- és probitmodellek	Keleten magasabb, de a különbség kezdetben konvergál, majd divergál.	WVS ^{b)} , EVS, ALLBUS ^{c)} , ISSP ^{d)} , ESS ^{e)}	WVS: 2006 EVS: 2008 ALLBUS: 2000, 2002 ISSP: 1998, 2004 ESS: 2004
Ismeretlenekkel szembeni szolidaritás	<i>Brosig-Koch et al. (2011)</i>	Laboratóriumi kísérlet adatainak elemzése, tobitmodell	1995 és 2009 között nincs szignifikáns különbség, keletiek sokkal kevésbé szolidárisak.	Saját adatgyűjtés	2009
Bizalom, sportszerűség, együttműködési készség, rizikóvállalás	<i>Heineck–Süssmuth (2013)</i>	Lineáris valószínűségi modell (LPM), random hatásokkal	Bizalom: keleten alacsonyabb. Sportszerűség és együttműködési készség: keleten alacsonyabb, nincs konvergencia. Rizikóvállalás: keleten már némiképp magasabb.	SOEP	2003, 2008

(A táblázat folytatása a következő oldalon)

(folytatás)

Vizsgált változó(k)	Tanulmány	Módszer	Konklúzió	Adatok forrása	Vizsgált időszak
Állam redisztributív szerepének fontossága	<i>Alesina–Fuchs–Schündeln (2007), Bondar–Fuchs–Schündeln (2023)</i>	Probit-modell	A keletiek minden vizsgált területen nagyobb szerepvállalást támogatnak, alacsony konvergencia figyelhető meg. A hatás az újraegyesítés után született generáció esetében is megfigyelhető.	SOEP	1997, 2002, 2017
Állami szerepvállalás az egyenlőtlenségek kezelésében, redisztributív és politikai preferenciák	<i>Kuhn (2012)</i>	OLS-modell	Keleten jobban támogatják az állami szerepvállalást és a progresszív adózási rendszert. Keleten kisebb eséllyel tartják magukat jobboldalinak az emberek.	ISSP	1987, 1992, 1999
AfD támogatottsága	<i>Weisskircher (2020)</i>	Leíró adat-elemzés	Keleten magasabb az AfD támogatottsága.	Választások eredményei	2013–2019
Lányok teljesítménye az iskolában matematikából	<i>Lippmann–Senik (2018)</i>	OLS-modell, LPM	Keleten nincs különbség a nemek eredményei között, míg nyugaton a lányok rosszabbul teljesítenek. Keleti lányok kevesebb stresszt és több élményt kötnek a matekhoz, mint nyugati társaik.	SOEP, 15 éves diákok PISA eredményei	SOEP: 1991–2012 PISA: 2003
Annak a hatása a párokra, ha a nő keresete nagyobb a férfiénál	<i>Lippmann et al. (2020)</i>	OLS-modell, LPM	Ha nő többet keres: a pár nagyobb eséllyel válik, a nő nagyobb eséllyel esik ki a munkapiacról és több házimunkát végez. Keleten ezek a hatások nem figyelhetőek meg.	SOEP	1991–2012

a) Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung. b) World Value Survey. c) Allgemeine Bevölkerungsumfrage der Sozialwissenschaften. d) International Social Survey Program. e) European Social Survey.

Forrás: saját számítás.

Magyarázat: a táblázat tartalmazza a tanulmány által feldolgozott szakirodalmak legfontosabb jellemzőit. Látható, hogy a két országrész lakosainak mentalitásában számos területen figyelhető meg eltérés.

F2. táblázat

A függőváltozók leíró statisztikája
Descriptive statistics of dependent variables

Megnevezés	D1	D2	D3
Átlag	0,865	0,630	0,651
Szórás	0,341	0,483	0,477
N	12313	12312	12198

Forrás: saját számítás (forrás: *SOEP {2022}*).

F3. táblázat

A mintaként használt megfigyelések tartományi eloszlása*Distribution of the sample by county*

Tartomány	D1	D2	D3
Baden–Württemberg	1437	1437	1418
	11,67%	11,67%	11,62%
Bajorország	2021	2023	2004
	16,41%	16,43%	16,43%
Berlin	491	491	486
	3,99%	3,99%	3,98%
Brandenburg	513	512	509
	4,17%	4,16%	4,17%
Bréma	80	80	80
	0,65%	0,65%	0,66%
Hamburg	244	245	244
	1,98%	1,99%	2,00%
Hessen	887	887	876
	7,12%	7,20%	7,18%
Mecklenburg–Elő-Pomeránia	240	240	236
	1,95%	1,95%	1,93%
Alsó-Szászország	1212	1210	1198
	9,84%	9,83%	9,82%
Észak-Rajna–Vesztfália	2424	2424	2400
	19,69%	19,69%	19,68%
Rajna-vidék–Pfalz	465	463	459
	3,78%	3,76%	3,76%
Saar-vidék	82	82	82
	0,67%	0,67%	0,67%
Szászország	803	803	801
	6,52%	6,52%	6,57%
Szász-Anhalt	404	404	402
	3,28%	3,28%	3,30%
Schleswig–Holstein	533	533	530
	4,33%	4,33%	4,34%
Tübingia	477	478	473
	3,87%	3,88%	3,88%
Összesen	12 313	12 312	12 198

Forrás: saját számítás (forrás: *SOEP (2022)*).

Magyarázat: a táblázat megmutatja az egyes alapmodellek futtatása során használt megfigyelések szövetségi tartományok közti eloszlását. A három dummy-függőváltozó: D1: „A sikerért keményen meg kell dolgozni.” D2: „Ha az életben nehézségekbe ütközöm, nem kételkedem a képességeimben.” D3: „Azt kaptam az élettől, amit megérdemeltem.” A megfigyelések abszolút és relatív értékei is feltüntetésre kerültek. A kerekítések következtében a százalékos értékek összege eltérhet a 100%-tól.

Irodalom

- Alesina, A. – Fuchs-Schündeln, N. (2007): Good-bye Lenin (or not?): The effect of communism on people's preferences. *The American Review*, 97(4), 1507–1528.
<https://doi.org/10.1257/aer.97.4.1507>
- Barney, T. (2009): When we was red: Good bye Lenin! and nostalgia for the “everyday GDR”. *Communication and Critical/Cultural Studies*, 6(2), 132–151.
<https://doi.org/10.1080/14791420902833163>
- Becker, S. O. – Mergele, L. – Woessmann L. (2020): The separation and reunification of Germany: Rethinking a natural experiment interpretation of the enduring effects of communism. *Journal of Economic Perspectives*, 34(2), 143–171. <https://doi.org/10.1257/jep.34.2.143>
- Blum, U. (2013): Eastern Germany's economic development revisited: path dependence and economic stagnation before and after reunification. *Post-Communist Economies*, 25(1), 37–58.
<https://doi.org/10.1080/14631377.2013.756672>
- Bondar, M., – Fuchs-Schündeln, N. (2023): Good Bye Lenin revisited: East-west preferences three decades after German reunification. *German Economic Review*, 24(1), 97–119.
<https://doi.org/10.1515/ger-2022-0042>
- Brosig-Koch, J. – Helbach, C. – Ockenfels, A., – Weimann, J., (2011): Still different after all these years: Solidarity behaviour in East and West Germany. *Journal of Public Economics*, 95(11–12), 1373–1376. <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2011.06.002>
- Bundesministerium für Wirtschaft und Energie (BMWi), (2019): *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der deutschen Einheit 2019*.
<https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Neue-Laender/jahresbericht-zum-stand-der-deutschen-einheit-2019.html>
- Fritsch, M. – Bublitz, El. – Sorgner, A. – Wyrwich, M. (2014): How much of a socialist legacy? The re-emergence of entrepreneurship in the East German transformation to a market economy. *Small Business Economics*, 43, 427–446. <https://doi.org/10.1007/s11187-014-9544-x>
- Heineck, G. – Süßmuth, B. (2013): A different look at Lenin's legacy: social capital and risk taking in the two Germanies. *Journal of Comparative Economics*, 41(3), 789–803.
<https://doi.org/10.1016/j.jce.2013.02.005>
- Horváth G. (2013): A német Mezzogiorno? A keletnémet regionális fejlődés az újraegyesítés után. *Területi Statisztika*, 53(5), 492–514.
- Goebel, J. – Grabka, M. – Liebig, S. – Kroh, M. – Richter, D. – Schröder, C. – Schupp, J. (2019): The German Socio-Economic Panel (SOEP): *Jahrbücher für National ökonomie und Statistik*, 239(2), 345–360, <https://doi.org/10.1515/jbnst-2018-0022>
- Kuhn, A. (2012): Inequality perceptions, distributional norms, and redistributive preferences in East and West Germany. *German Economic Review*, 14(3), 483–499.
<https://doi.org/10.1111/j.1468-0475.2012.00577.x>
- Lichter, A. – Löffler, M. – Siegloch, S. (2021): The long-term costs of government surveillance: Insights from Stasi spying in East Germany. *Journal of the European Economic Association*, 19(2), 741–789. <https://doi.org/10.1093/jeea/jvaa009>
- Lippmann, Q. – Senik, C. (2018): Math, girls and socialism. *Journal of Comparative Economics*, 46(3), 874–888. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2018.07.013>
- Lippmann, Q. – Georgieff, A. – Senik, C. (2020): Undoing gender with institutions: Lessons from the German division and reunification. *The Economic Journal*, 130(629), 1445–1470.
<https://doi.org/10.1093/ej/uez057>

- Maseland, R. (2014): Does Germany have an East-West problem? Regional growth patterns in Germany since reunification. *Regional Studies*, 48(7), 1161–1175.
<https://doi.org/10.1080/00343404.2012.684677>
- Möhlmann, A. (2014): Persistence or convergence? The East-West tax-morale gap in Germany. *FinanzArchiv/Public Finance Analysis*, 70(1), 3–30.
- Nagy K. (2009): 20 éves a német újraegyesülés – felzárkózás buktatókkal. *Külgazdaság*, 53(11–12), 4–20.
- Ragnitz, J. (2016): Eine wirtschaftspolitische Agenda für die ostdeutschen Länder. *ifo Dresden Bericht*, 23(4), 18–28.
- Ragnitz, J. (2019): Thirty years after the Berlin Wall came down: Economic transition completed but structural deficit remains. *ifo DICE Report*, 17(3), 22–27.
- Roland, G. (2004): Understanding institutional change: Fast-moving and slow-moving institutions. *Studies in Comparative International Development*, 38, 109–131.
<https://doi.org/10.1007/BF02686330>
- Schiller, R. J. – Boycko, M. – Korobov, V. (1992): Hunting for Homo Sovieticus: Situational versus attitudinal factors in economic behavior. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1992(1), 127–194.
- SOEP (2022): Socio-Economic Panel (SOEP), data from 1984–2020, EU Edition.
<https://doi.org/10.5684/soep.core.v37eu>
- Stockemer, D. – Elder, G. (2015): Germans 25 years after reunification – How much do they know about the German Democratic Republic and what is their value judgment of the socialist regime? *Communist and Post-Communist Studies*, 48(2–3), 113–122.
<https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2015.06.001>
- Van Hoorn, A. – Maseland, R. (2010): Cultural differences between East and West Germany after 1991: Communist values versus economic performance? *Journal of Economic Behavior & Organization*, 76(3), 791–804. <https://doi.org/10.1016/j.jebo.2010.10.003>
- Weisskircher, M. (2020): The strength of far-right AfD in Eastern Germany: The East-West divide and the multiple causes behind ‘populism’. *The Political Quarterly*, 91(3), 614–622.
<https://doi.org/10.1111/1467-923X.12859>